

Toamna patriarhului – metafora autorității

Imaginea autorității pe care ne-o prezintă Gabriel García Márquez cu al său dictator în vârstă de peste o sută de ani, ramolit și surd, reprezintă o caricatură a guvernanților confuzi care, prin folosirea abuzivă a puterii, prin violență și distrugere, din dorința de a poseda, de a cuceri și de a viola drepturile oamenilor, deveneau un exemplu de teamă și de frică. Nimeni nu știe vârsta dictatorului etern (găsit la începutul fiecărui capitol al cărții mort, putrezit, ca și toate lucrurile cu care a intrat în contact de-a lungul vieții: „...se văzuse trântit pe pardoseală, cu fața în jos, așa cum dormise în toate nopțile vieții lui de când se născuse, cu uniforma de pânză fără galoane, cu jambierele puse și pintenul de aur la călcâiul stâng, cu brațul drept îndoit sub cap ca să-i servească de pernă, la o vârstă nehotărâtă, între 107 și 232 de ani”¹, p. 100), nimeni nu știe exact care sunt originile sale, de unde a venit și care e sursa inepuizabilă care alimentează această caricatură umană.

Nu se pune problema încercării prozatorului de a demonstra că personajul său are calități afective deosebite, inspiratoare de siguranță, ori că ar fi capabil de judecăți superioare. Totuși, pe măsură ce-și descrie dictatorul, García Márquez îl prezintă într-o aură deosebită, plin de calități și de valoare, transformându-l într-o ființă prietenoasă, generoasă, capabilă să placă și să trezească sentimente de afecțiune. Aparenta simpatie disimulează însă o ironie puternică.

Patriarhul *reprezintă* puterea, autoritatea, este imaginea controlului absolut, comunică, prin excelență, ideea de influență, de dominare, prin intermediul terorii, „animalul arhaic și taciturn care lăsa înapoia lui o umbră de iluzii și de cuvinte spuse în șoapte” (p. 94). Dictatorul este stăpânul timpului și al lumii și nu există nici o îndoială că este un adevărat dumnezeu pentru oamenii pe care îi stăpânește. Imaginea omului puternic pe care ne-o descrie Gabriel García Márquez este aceea a unui creator care atrage atenția și cucerește admirația tuturor; ni se înfățișează o autoritate supremă care recrează lumea, care impune o nouă ordine a lucrurilor. Dictatorul este o figură mitică care reușește să-și seducă poporul prin intermediul „inefabilității” sale: dă fiecăruia posibilitatea să și-l imagineze după cum vrea, să creeze o anumită legătură între despot și poporul pe care acesta îl stăpânește cu drept de viață și de moarte. Teama, care e subtensionează relația de autoritate, reprezintă forța menită să mire și să șocheze; prin minuni de câteva zile se dobândește încrederea și venerația poporului. Dictatorul devine astfel o imagine ideală a puterii, a autorității – dar, în același timp, și a răului necesar. Imaginea dictatorului este una stranie: despotul iubește rândunelele și copiii, dar nu iese niciodată din casă pentru că nu ar încăpea pe ușă; el cunoaște limbajul unor animale și are simțuri pe care muritorii de rând nu le dețin, dar este și un animal ciudat, hidos, acoperit de solzi: „...îi ieșiseră pe tot trupul niște solzi de pește, ca o pedeapsă pentru perversitatea lui” (p. 66).

¹ În tot cuprinsul articolului, cităm după Gabriel García Márquez, *Toamna patriarhului*, Editura Univers, București, 1979.

Pentru a se proiecta într-un orizont mitic, pentru a prezenta într-o aură de mister necunoscutul și enigmele pe care oamenii i le atribuie, dictatorul nu are o dată de naștere clară, el este atemporal și nașterea sa nu poate fi localizată într-un spațiu precis. El este un om fără origini, el locuiește numai în prezent, într-un prezent pe care-l stăpânește și prin care ocultează trecutul ce nu i-l cunoaște nimeni. Este asemenea tuturor despoților din lumea întreagă, care au aceleași caracteristici, patriarhul dictator al lui García Márquez fiind, ca și la Vargas Llosa, o imagine-etalon a dictatorului universal: „*dispăruse orice urmă în legătură cu originea sa, se presupunea că se născuse în pustietate, pentru că numai așa se putea înțelege marea lui sete de putere, numai așa ne puteam explica firea lui lugubră și felul de a governa, răutatea de necrezut a inimii lui*” (p. 69).

Imaginea disproporționată a dictatorului se situează aproape de imaginea pantagruelică, grotescă și fascinantă totodată, trezind o repulsie și un dezgust puternic, premeditat și bine construit pentru a avea efectul scontat: „*am îndrăznit să pătrundem și noi în sanctuarul pustiu, descoperind gunoiul măreției casei, trupul ciugulit, mâinile fine ca de domnișoară, cu sigiliul puterii pe falanga inelarului, tot corpul fiind acoperit de licheni și vietăți parazitare din adâncul mării, mai ales la subsuori și între picioare, unde bandajul din pânză de sac îi acoperea testiculul umflat de hernie, singurul oculit de vulturi*” (p. 33).

Deși trăsăturile dictatorului sunt prezentate metaforic, ele nu sunt rupte de realitatea concretă. Dictatorul lui García Márquez este crud judecat pentru greșelile sale, pentru că a adus oamenilor, prin impunerea universului său, teroare, durere și umilință. Autorul își „întomnează personajul” încetul cu încetul, într-un plan cu minuțiozitate pregătit, printr-o strategie narativă care accentuează putrezirea eroului și transformarea lui într-un hoit. Continua degradare fizică e menită să le arate adevărata față a despotului tuturor celor care l-au iubit: este un animal redus la gesturi rudimentare și sălbatică, este un mort viu (aluzie sarcastică la pretenția tiranului de a fi asemenea lui Dumnezeu – ipostază lăudată de propagandiștii săi). Nu este vorba însă de o înviere din morți; „învierea” e una caricaturală, e o răsturnare a valorilor care prezintă adevărul dezgolit de orice înfrumusețare forțată și dulceagă: „*mort închipuit care ieșise din mormânt și mergea în genunchi printre lumea înfricoșată cu resturi de giulgiu pe el și cu pământ în gură*” (p. 162). Comparația cu un mizerabil înviat din morți are ca scop dărâmarea și desacralizarea mitului dictatorului de origine divină, misionar sfânt, salvator și Binefăcător. Dependența, explicată în *Toamna patriarhului* ca o nevoie stranie de dominare și de apartenență la un rău invincibil, dă în același timp senzația unei vulnerabilități în fața unui totalitarism pentru care suntem „niște ființe fragile și sfărâmicioase, precum șerbeturile zaharisite”², cum scrie Céline în *Călătorie la capătul nopții*.

În romanul lui García Márquez, *Toamna patriarhului*, autoritatea este un caz de forță majoră, care marchează precis diferența dintre oamenii slabi și cei puternici, primii închinându-se celor din urmă necondiționat. Pentru cei slabi, asupritorii au rolul de tutore, dar le pot fi și mamă și tată în același timp. Dictatorilor li se încredințează, în mod voluntar, vieți, spre dominare și otrăvire,

² L.F. Céline, *Călătorie la capătul nopții*, Editura Noesis, București, 2005, p. 340

spre diminuarea libertății „inutile”, pentru înrobire și stăpânire. Dictatorul este văzut ca părintele patriei, iubitor și grijuliu, această imagine fiind suprapusă peste cealaltă imagine, de *Șef*, de *Binefăcător*, de *Salvator*, de *tată*, de *trimis sfânt* și de *Dumnezeu*. Dictatorul este șeful dur și criminal, transpus în pielea blajinului și sfântului salvator al omenirii. El face minuni ieftine pe care le vinde oamenilor ca adevăruri absolute, ce ar dovedi puterea lui nemărginită. Căutând să șocheze, dictatorul este extravagant și ridicol: e „*trândav și petrecăreț, cum era pe vremea când vindea minuni*” (p. 34).

Nicanor Alvarado este construit ca o imagine-standard a dictatorului de pretutindeni. Casa sa este un loc de întâlnire a tuturor despoților de pe pământ, tirani ce par a fi adunați la un loc de Alvarado ca o dovadă a supremației sale, pozând într-un reprezentant al tuturor tiranilor, ca un maestru de ceremonii: „*Își petrecea după-amiaza jucând domino cu vechii dictatori din alte țări ale continentelor, părinți răsturnați de alți părinți, cărora le acordase dreptul de azil pentru totdeauna*” (p. 42). Alături de această imagine puternic încărcată de simboluri se mai construiește o metaforă care reprezintă puterea înspăimântătoare, exercitată de un om în afara tuturor regulilor, în afara oricărei morale, și chiar în afara timpului. Dictatorul este într-o perpetuă „cădere în timp”.

În ciuda grandorii și imaginii hiperbolice, dictatorul lui García Márquez guvernează dezordonat, dezorientat, poate fi considerat și un om oarecare, poate fi detronat din poziția sa de lider, este vulnerabil și fragil. Inițiator al încrederii și, totodată, al neîncrederii, dictatorul face din puterea sa absolută o sărbătoare „patriarhală” fragmentată, la care participă adulatorii lingușitori care îi aduc ofrande ca unui zeu, subalterni ce se târâie la picioarele stăpânului și cerșesc binecuvântări (v. „*șirurile de lingușitori fățarnici care-l proclamau făuritor al dimineții, comandant al timpului și proprietar absolut al luminii*” (p. 88). Dar supușii ajung să-și piardă încrederea în despot, în dictatorul-patriarh, în paternalismul său, și reacționează impulsiv, ajungând chiar la distrugerea tiranului pe care tot ei, la început, l-au adulat. Oamenii se descoperă înșelați de cel mai caraghios demagog (care le transformă viața într-o „scamatorie istorică”), de un magician care, prin trucuri ridicole, dispune de viețile lor, profitând de orice întâmplare pentru a născoci semnele divine ale recunoașterii sale: supușii sunt „*victimele unei scamatorii istorice, pentru că organele oficiale au proclamat trecerea cometei drept o victorie a regimului împotriva forței duhului rău*” (p. 99).

Mecanismul puterii este constituit de un grup de oameni „culți”, cu rol de „criminali fragili”³, (pentru a mări contrastele, pentru a construi percutanță stilistică, atributele sunt conferite arbitrar, ori chiar oximoronic), cu redingote funebre, prin care sfidează prezentul, și cu gesturi ușoare de porumbel. Rafinamentul este înșelător, el ascunde o serie întreagă de orori: seducția inițială se schimbă apoi în cruntă deziluzie. Autorul ajunge la concluzia că dictatorii din America Latină exercită o putere independentă, omniprezentă și omnipotentă, de nezdruccinat, datărită indiferenței oamenilor și dorinței înnăscute a individului de a sta în genunchi. Finalul romanului distruge imaginea fascinantă, înregistrează

³ Albert Camus, *Omul revoltat*, Editura Rao, București, 2005, p. 160

implacabil detronarea dictatorului și a dictaturii. Fuga tiranului nu este suficientă, trebuie să existe o crimă, o moarte a despotului, o eliminare concretă nu numai a dictatorului, ci și a *ideii* de dictator. Manuscrisele cele mai importante ale statului sunt murdare de bălegar, iar întregul palat al dictatorului este de fapt o cocină, în care mitul este transformat în cea mai banală și mai murdară realitate: „*Era aproape noapte când terminasem cu scosul balegilor de vacă și înlăturasem cât de cât dezordinea aceea de pomină, fără a reuși încă mare lucru pentru ca stârvul acela să semene cu imaginea lui din legendă*” (p. 174).

Materia epică din *Toamna patriarhului*, deși are toate virtuțile realului, pornește întâmplător de la realitate, astfel încât iese clar în evidență realismul magic specific spațiului latino-american. Înainte de începerea lucrului la romanul despre dictatorul patriarh, García Márquez a călătorit prin toată America Latină, stând de vorbă cu șefi de stat, despoți și tirani, precum și cu oameni de rând, însoțit de un fotograf care a immortalizat momentele. Despre roman, autorul spune că l-a conceput având mereu în minte imaginea unui bătrân care se plimbă printr-un vechi castel părăsit, plin de animale.

Cititorul plonjează într-o lume dominată de teroare, într-un univers de coșmar în care condiția umană este subjucată voinței tiranice a unui singur om-dumnezeu, cu trăsături specifice mitologiei groazei, om care este în stare să moară și să reînvie, să controleze timpul și să stabilească destinele oamenilor, mereu sub semnul fatalității, după bunul său plac. Este un „exces” de fabulos, de cruzime și de răutate, de exagerări somptuoase. Cuvântului îi este dată toată libertatea de a consolida sau de a distruge un mit al dictaturii și al ororii, creând în același timp senzația unui neîntrerupt delir narativ. Nicanor Alvarado este o metaforă uriașă, o alegorie și totodată un crud adevăr, și o ființă reală dintre cele mai posibile, deși văzut ca un „*bătrân fără țintă despre care nu am știut niciodată cine a fost, nici cum era, nici dacă n-a fost cumva doar o scorneală a închipuirii, un tiran imaginat în bătaie de joc*” (p. 268). Chiar dacă nu are o existență consemnată istoric, Nicanor Alvarado poate fi considerat prototipul dictatorului, un dictator „sincretic”. Realul miraculos care era adus la valoare estetică odată cu *Un veac de singurătată*, pare acum detronat, în favoarea realismului magic dus la extrem. Se poate constata faptul că dictatorul Alvarado este atât de real și de ireal, încât el pare a exista pretutindeni, chiar și în zilele noastre.

Ceea ce aduce nou García Márquez prin Nicanor Alvarado este imaginea unui despot care reunește toate ororile dictatorilor dinaintea sa și chiar și ale unor despoți ce ar putea să vină. Deși tema nu este deloc nouă, imaginea dictatorului fiind deseori abordată anterior, epuizând aproape subiectul după părerea unora, scriitorul sud-american îndrăznește totuși o nouă tratare a subiectului, fiind convins de faptul că imaginea dictatorului este mereu într-o permanentă schimbare și evoluție, aducând în atenția publicului noi elemente ale terorii, noi victime și noi persecuții diabolice.

Dacă urmărim în paralel evoluția figurii istorice dictatoriale și cea a personajului lui García Márquez, putem observa completarea lor reciprocă permanentă; pare că fiecare conducător totalitar creează o anumită realitate istorică, precum fiecare personaj dictator dilată materia epică aducându-i noi elemente și fapte literare. Dacă la Mario Vargas Llosa dictatura este o alegere și nu un fapt

natural, la Gabriel García Márquez dictatura este o moștenire păstrată cu sfințenie și reînnoită perpetuu prin nepotism. La un momet dat, în roman, Nicanor Alvarado zărește la cele douăzeci și trei de ferestre ale palatului său fantomele celor trei vestite caravele care au ajuns la țărmurile unei Americi încă neștiute: Niña, Pinta, Santa Maria. Palatul este chiar asaltat de „fesurile roșii”, explicate ca fiind daruri oferite de Columb băștinașilor, ceea ce inventează o legătură directă a dictatorului cu descoperitorul Americii.

Palatul lui Nicanor este numit în diferite feluri de către personajele ce iau parte la acțiune: *imperiul interzis, sanctuarul pustiu, bârlogul puterii, paradis al opulenței și al nefericirii, șatră și piață*, în care te rățești și poți fi călcat în picioare de ceilalți de lângă tine care nu-și urmăresc decât propriile lor interese. *Împărăție a coșmarurilor*, lumea lui Nicanor Alvarado este o lume pustie în care dictatorul se simte singur (dar nu pentru că se izolează vinovat, știind că a făcut rău cuiva, ci pentru că nimeni nu mai poate fi atât de mârșav ca el); singurătatea lui e una a răului, în care nu-i mai rămâne nici măcar un dușman: „*se simțea mai bătrân decât Dumnezeu în penumbra răsăritului de la șase seara din casa pustie, mai trist și mai părăsit ca niciodată în această singurătare eternă a lumii*” (p. 103). Adeziunea fanatică (și inconsistentă) din partea poporului este primită de dictator sub forma simulacrelor: celebritatea și osanalele sunt ridicate în cinstea tiranului doar într-un singur ziar (ce apare într-un singur număr, tipărit special pentru satisfacerea nevoii permanente de glorie a despotului), la un singur post de radio (de unde se strigă laude la adresa Binefăcătorului patriei) sau la un post de televiziune cu circuit închis (unde, grație lui José Ignacio Sáenz de la Barra, despotul se poate admira pe sine însuși, ca într-o oglindă în care se vede mereu tânăr).

Nicanor Alvarado este dictatorul tolerat de americani, ca și realul Trujillo al lui Vargas Llosa. În tot romanul, dovada prezenței suspecte a americanilor pe teritoriul țării este clară: în port acostează la nesfârșit un crucișător al armatei americane. Tiranul nu se simte depedent de țara căreia îi apasă grumazul cu piciorul frumos încălțat, nu este un patriot. El poate pleca oricând în altă țară, ipotecând-o pe cea dintâi, vânzând-o „cu tot cu mare și creveți” la străini. El poate fi dictator oriunde, el este dictatorul universal. Toate figurile fictive din *Toamna patriarhului* sunt posibile, ceea ce înseamnă că pot fi trecute în registrul civil al realității, pot fi oameni reali cu drepturi depline. Imaginea lui Nicanor Alvarado este o imagine a realității ficționale, creată prin realismul magic, care pune în evidență diferența dintre realitate și ficțiune, iar apoi le face să se confunde. O separare a realului de imaginar este inutilă; cele două registre trebuie înțelese în complementaritate. García Márquez creează un personaj care poate fi susținut nu numai de un anumit segment de istorie, ci de întreaga istorie. Cu toate că nu există, Alvarado, dictatorul universal, e astfel omniprezent în lumea reală.

Summary

The article discusses the thirst for power of a fictional character – Nicanor Alvarado, the central image in *The Autumn of the Patriarch* by Gabriel García Márquez, and the way he manifests his authority and subdues his „subjects”.